

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri, tarixçi

Əski Türklərin totempərəst və ya şamançı olduqlarını yazmışdılar. Bu yazılarn doğru olmadığı və Türklərin əski dinləri Köktanrın dini olduğu sübut olunmuşdur. Dünyanın yaradılışı haqqında əski Türklərin fikir, duyğu və inanışlarını anladan yaradılış dastanını Orta Asiyada (Türküstanda) yaxın zamanlara qədər yaşaya bilməmişdir. Bu dastan əski Türklərin tək Tanrıya inandıqlarını və Tanrının dünyanı yaratmaq ilhamını nurani bir qadın xəyalından aldığıni göstərir.

Yaradılış dastanı

Hələ heç bir şey yoxkən, Tanrı Kayra xanın bu sadə su aləmindən ürəyi sıxıldı. Bu zaman su dalğalandı və Ağ Ana deyilən bir qadın xəyalı görünərək Tanrıya "Yarat!" dedi və yenə suya çöndü. Bundan sonra Tanrı özünə bənzər bir varlıq yaradıb, ona kişi adını verdi. Tanrı ilə kişi səmada uçmağa başladılar. Kişi Tanrıdan daha yüksəyə uçmaq istədi. Tanrı bunu anlayıb, kişidən uçmaq gücünü aldı. Kişi suya düşdü və boğularkən tövbə edib, Tanrıdan imdad dilədi. Tanrı "Yüksəl!" dedi. Kişi suyun üstünə çıxdı. Tanrı dünyanı yaratmaq üçün kişiye suyun dibinə dalıb bir ovuc torpaq gətirməsini əmr etdi. Kişi torpaq çıxaranda bir qismətini də ağzında saxladı ki, özünə gizli bir dünya yaratsın. Ovcundakı torpağı suya səpdi və Tanrı "Böyü!" əmrini verdi. Torpaq böyüdü və dünya oldu. Tanrının əmri ilə ağzındakı torpaq da böyüməyə başladı və Tanrı "Tüpür!" deməsəydi kişi boğulacaqdı. Tüpürülən torpaq yerin üstündə təpələr və bataqlıqlar yaratdı. Bu işdən qəzəblənən Tanrı kişini öz işıq aləmindən qovdu və ona şeytan (ərlik) adını verdi. Sonra birdən doqquz şaxə ağac göyərdib, hər şaxədən bir adam yaratdı. Bunlar dünyada doqquz insan cinsinin ataları oldular.

Bu insanlar gözəl və yaxşı idilər. Şeytan onları öz tərəfinə çəkmək istədi. Tanrı şeytana uyan insanların ağılsızlığından qəzəblənib, şeytani torpaq altındakı qaranlıqlar dünyasının üçüncü təbəqəsinə saldı və özü üçün də göyün on yeddinci təbəqədə bir nur aləmi yaradıb, oraya çəkildi. Sonra şeytani dünyanın alt təbəqəsinə saldı və dünyanın sonuna qədər orada qalmasını əmr etdi. Tanrı Kayra xan indi göyün on yeddinci təbəqəsindən kainatı idarə edir. Göyün yeddinci təbəqəsində Gün Ana və altıncı təbəqəsində Ay Ata otururlar. Bu dastan və ya nağılı XIX əsrdə V. Radlov şaman Altay Türkləri arasında toplamışdır.

Ataların dini

Əski Türklər ölmüş böyüklərə təzim, atalara hörmət edirdilər. Hunlar, Tabqaçlar və Göytürklər müqəddəs mağaralarda əcdadlarının ruhlarına qurbanlıq kəsirdilər. Əcdadlarının xatirəsini çox əziz tutardılar və onların qə-

birələrinə təcavüz edənləri bərk cəzalandırırdılar. Atılanın apardığı birinci Balkan savaşının səbəblərindən biri də ölənlərlə əzizlərdən birinci qəbrinə bizanslılar tərəfindən təcavüz və oğurluğu olmuşdur. Çünki Türklər ölümlərini silahları və qiymətli əşyaları ilə, qadınları isə cavahirləri ilə quyulayırdılar.

Təbiət qüvvələrinə inanmaq

Buna görə dağ, çöl, çeşmə, mağara, ağac, meşə, vulkan, dəniz, dəmir, qılinc və bu kimi şeylərin ruhları vardır (animizm) və günəş, ay və ulduzlar, ildırım və göy gurultusu Tanrısal (ilahi) ruhlardır.

lar və Tanrılarla təmas qurur və insanların dərdlərini onlara anladaraq, şəfaqlarını istər və təkrar öz bədənə qaytar.

Bir çox müəlliflər Türklərin çox əskidən totempərəst olub, sonra şaman dininə inandıqlarını yazırlar.

Şaman dini göydəki nur aləminə, yer üzünə, yerin altındakı qaranlıqlar aləminə inanır. Göy aləmi 17 təbəqə halında olan bir nur aləmidir. Burada gözəlliklər, yaxşılıqlar və yaxşı ruhlar vardır. Bu aləmin hakimi bütün varlıqların yaradıcısı olan Tanrı Kayraxandır (Ülgendir).

Yer üzündə insanlar, başqa canlılar və mələklər vardır. Bunlar Tanrının yer üzünə yolladığı yax-

tempərəstlikdə ana hüququ matiraxat hakimdir və mülkiyyət qəbilə üzvləri arasında müştəkdir. Türklərdə ata hüququ hakim olub, xüsusi mülkiyyət sistemi mövcud idi.

Totemçilikdə bir totemə pərəstləşən qəbilə üzvləri əqraba sayılır, halbuki, Türklərdə əqrabalıq qana bağlıdır. Totemçilikdə hər qəbilənin xüsusi bir totemi vardır. Türklərdə bütün qəbilələr bir heyvanı (qurdu) uğurlu sayar, lakin ona pərəstləşməz. Totemçilikdə heyvanlardan başqa daş parçası, ağac, yağış suyu da totem ola bilər.

Əski Türklərdə qurd əfsanəsinin eldə birləşdirici rolu vardır. Halbuki digər qövmələrdə müxtəlif

olub, kainatı yaradıb və göksəl (asimani) mahiyyəti olduğu üçün Köktanrı adlanırdı. Bu dini əsasları Çin qaynaqlarında, Göytürk yazılı daşlarında və digər mənbələrdə yazılmışdır. Tanhu Mutu və ya Mete xan (e.ə. 176) Çin imperatoruna göndərdiyi məktubda Tanrı tərəfindən taxtda oturduğunu və zəfərlərinə görə Tanrıya borclu olduğunu, Tanrının gücü ilə zəfər qazandığını yazır.

Göytürk yazılı daşlarındakı yazılara görə Göytürk xaqanlığının qurulması Tanrının istəyi ilə olmuş və xaqan onun tərəfindən Türklərə verilmişdir. Tanrı xalqın işinə fasiləsiz müdaxilə edər. İqtidar, qut, qismət (uluğ) onun tərəfindən verilir, ölmək də onun

Əski Türklərdə Din

Ruhtar iki dəstəyə yaxşı və pis olaraq ayrıldı, bir də Umay və Humay adlı uşaq ilahəsi vardır.

Asiya Hunları, Göytürklər və Uyğurlar hər il Göktanrıya, əcdadlarına və təbiət qüvvələrinə qurbanlıq kəsirdilər. Hun imperatoru Tanhu günəş və aya səcdə edərdi.

Təbiət qüvvələrinə Orxon yazılı daşlarında yer-su deyilir və onlar müqəddəs sayılmışdır. Orada iki yer-sudan bəhs edilmişdir: birisi Ötügen və digəri Tamiğ Ayduqbaş (Təmiz suyun çeşməsi). Ötügen hökumət mərkəzi Tamiğ və ya Taqi isə Göktanrıya qurban kəsilən yer idi.

Şaman dini

Müəlliflər Yakut və Altay Türklərini nəzərə alaraq, əski Türklərin şaman dininə inandıqlarını iddia etmişdir. Halbuki, bu din sonradan, ehtimalən Monqollar zamanında bu Türklər arasında yayılmışdır. Əski Türklərdə Kam və ya Qam ruhani mənasına gəlir, lakin şaman sözü Hind-Avropalı bir termdir.

Şamanlıq qısa olaraq vəcd (ekstaz) texnikası olaraq izah edilmişdir. Şaman özünəməxsus üslub və texnika ilə vəcd halında ruhunun bədənədən ayrıldığını hiss edir, onun ruhu göylərdəki və ya yerin altındakı ruh-

şılıq mələklərdir. Yer üzündə yeraltı aləmdən göndərilmiş pis ruhtar və cinlər də vardır. Yeraltı aləm yeddi və ya dörd təbəqə halında bir qaranlıqlar aləmidir. Bu aləmin hakimi Erlik adında bir şeytan və ya canavardır.

Bu dinə görə, dünyada ölənlər yaxşı ruhtar bir quş şəklinə girər, yaxşılıq dərəcələrinə görə göydəki nur aləminə, yəni cənnətə yüksəlirlər. Pis ruhtar isə yer altında yaşayıb əqrəb, ilan və bu kimi heyvanların şəklinə girər və pisliklərinin dərəcəsinə görə Erlikin qaranlıq aləminə gedirlər.

"Əski Türklərin dini və əqidələri üç nöqtədə toplanmışdır: təbiət qüvvələri, atalar dini və Göktanrı".

Dini baxış

Əski Türkləri totempərəst sayanlar onların qurdu özlərinə ata bildiklərinə əsaslanıb. Rəşid əd-Dinin "Came at-təvarix"ində 24 oğuz boyunu sayarkən, hər dörd boy üçün bir quşu onğun (totem) göstərdiyini dəlil gətirirdilər. Totemçilik və ya totempərəstlik yalnız bir heyvanı müqəddəs tanımaq və bir quşu müqəddəs saymaq deyildi. Totemçilik bir inam nizamı olaraq, müəyyən ictimai və hüquqi cəhətlərə malik idi. Türk olmayan xalqlarda to-

temləri olan qəbilələrdə totem fərqi ixtilafı səbəb olurdu. Totemçilikdə qəbilə fərdi totemin adı ilə adlanır. Türklərdə isə hər ailə və fərdin özünəməxsus adı vardır.

Totemçilikdə ruhun əbədi qalmasına inanmazlar. Əski Türklərdə ruhtar əbədi bilib, kainatın da bunun ruhu olduğuna inanırdılar. Buna görə də atalarının ruhlarına nəzir və qurbanlıq edirdilər.

Dilçi alimlərin də araşdırmaları əski Türklərin totemçi olmadığını isbat etmişdir. Rəşid əd-Dinin "Tarix"ində nəql edilən Onqun Monqollardan keçmiş və Mahmud Kaşğarının "Divan"ında da qeyd edilmişdir. Əski Türklərdə "onq" uğur mənasında işlənmiş, lakin Onqun və ya Onqun kəlməsi yoxdur.

Əski Türklərdə qartal da müqəddəs sayılaraq hakimiyyət nişanəsi idi. Atılanın bayraqında qartal şəklində var idi. Orxon çayı kənarında tapılan yazılı daşlar və Bilge xaqanın qardaşı Gültəkinin mücəssəməsinin bökünün qabağında qanadları açıq bir qartal qabartması vardır.

Göktanrı Dini

Göktanrı dini şaman dinidir. Əski Türklərin əsas dini Göktanrı dinidir. Tanrı ən yüksək varlıq

əлиндədir, insanlar fani, Tanrı isə əbədidir. Bayat (qədim), açu (ata), eydi (sahib), okan (qadir), çalap və ya çələb (mövla)-hamısı onun sifətləridir.

Tanrı zamanla cismani göyde ayrı bir mənəvi qüdrət şəklini aldı, yeni əbədiliyi, qadirliyi yanında maddi bir şəkllə girməyən və hər yerdə mövcud olan kainatın əbədi sahibidir. Göytürklər zamanında Tanrıya böyük mənəvi qüdrət olaraq pərəstləş edilirdi.

Tanrı sözü bütün Türk lehçələrində mövcudur. Çinlilər arasında da Ti -yen şəklində yayılıb və ən azı 2600 il keçmiş vardır.

Əskidən din adamlarına, yəni ruhanilərə kam deyilirdi, ilk dəfə Avropa Hunlarında görülmüşdür. Göktanrı dini əski Türklərin heyatında mühüm rol oynayan milli din idi. Bu din yalnız Türklərə məxsus idi. Göktanrı dini əski Türklərin milli kimliklərini və dillərini qorunmasında mühüm qoruyucu xüsusiyyətə əhəmiyyətə malik idi. Göktanrı dini Türkləri başqa xalqlar içində eriyib yox olmaqdan xilas edib bir milli bütövlük yaratdı. Sonralar din dəyişsə də Tanrı kəlməsi heç zaman unudulmadı. Əski Türklər islamdan öncə də tək Tanrıya inanaraq digər xalqlardan dini inaclanna görə üstün idilər.